

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477) «18»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-9-16>**Ukrainian motives in the art of Illia Riepin and Ivan Aivazovsky****Julia O. Liebedieva**

National Museum "Kyiv Art Gallery"

PhD. (History), Senior Researcher

e-mail: lebedeva-yuliya@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0628-0309>ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/GQZ-7854-2022>**Abstract.**

The purpose of the article is analysis of Ukrainian subject in Ukrainian artists of XIXth century Ivan Ajvazovsky's and Illia Riepin's art, in connection with what motives of artists' heritage and their contribution in Ukrainian and world culture are reflected. **The methodology of the research** conditioned by using, exact general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction), special scientific methods of historic disciplines (historic-genetic, historic-typologic, prosopographic methods) and principles of objectivity and historicism. **Scientific novelty** consists in comprehensive reflection of Ukrainians' life in Illia Riepin's and Ivan Ajvazovsky's art and accent of attention at high level of Ukrainians' moral spirit on Ukrainian painters' canvases. **Conclusions.** I. Riepin's and I. Ajvazovsky's pictures may be called ethnographic sources, which reflect everyday life, calendar ritualism and other aspects of Ukrainian people life in XIX century. Painters fully succeeded reflect Ukrainians' attitude to life in general, their identity, manners, traditions, reproduce mentality of community. As we see for example of I. Ajvazovsky's art, domination of steppe subject in context of Ukrainian motives conditioned by painter's consciousness, on the base on what we can make conclusion about steppe as main ingredient of Ukrainians' mentality. Features of I. Riepin's painting allow us affirm about absence of inferiority complex in tradition Ukrainian mentality, because it appeared through Ukrainians' defeats in course of state formation but we see high developed culture, that wasn't destroyed even in causes of imperial offensives to cultural heritage which goal of destroying civilized people. Reflection of church subject in Ukrainian painters' art allows state inseparability of spiritual people for keeping Ukrainian moral spirit. As we see, Ukrainian painters' painting realistically portrays Ukrainians' character and their past, that proves authors favor to Ukrainian identity and denial assertion about their representation of Russian culture. Therefore, worth emphasize, that I. Riepin's and I. Ajvazovsky's art in the future makes influence on modern Ukrainians' national consciousness.

Keywords: Illia Riepin, Ivan Ajvazovsky, Ukrainian motives, steppe, chumaki, Cossacks, portraiture.

Українські мотиви у творчості художників Іллі Рєпіна та Івана Айвазовського**Юлія Лебедєва**

Національний музей «Київська картинна галерея»

кандидат історичних наук, старший дослідник

e-mail: lebedeva-yuliya@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0628-0309>ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/GQZ-7854-2022>**Анотація.**

Метою статті є аналіз української тематики у творчості українських художників XIX ст. Іллі Рєпіна та Івана Айвазовського, у зв'язку з чим відображені мотиви спадщини митців та їх внесок в українську та світову культуру. **Методологія дослідження** зумовлена використанням, окрім загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції), спеціальнонаукових методів історичних дисциплін (історико-генетичний, історико-типологічний, просопографічний методи) і принципів об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** полягає у всебічному відображенні життя українців у творчості Іллі Рєпіна та Івана Айвазовського та акценті уваги на високому рівні морального духу українців на полотнах українських художників. **Висновки.** Картини І. Рєпіна та І. Айвазовського можна назвати етнографічними джерелами, які відображають повсякденне життя, побут, календарну обрядовість та інші аспекти життя українського народу в XIX ст. Художникам повністю

.....
вдалося зобразити ставлення українців до життя в цілому, власної ідентичності, звичаїв, традицій, відтворити ментальність спільноти. Як бачимо на прикладі творчості І. Айвазовського, переважання степової тематики в контексті українських мотивів зумовлене свідомістю художника, на основі чого можна зробити висновок про степ як основну складову ментальності українців. Особливості живопису І. Рєпіна дозволяють нам стверджувати про відсутність комплексу меншовартості у традиційному українському менталітеті, оскільки він з'явився через поразки українців у ході державотворення, однак бачимо високорозвинену культуру, яка не була знищена навіть в умовах імперських наступів на культурну спадщину з метою знищення цивілізованого народу. Відображення церковної тематики у творчості українських художників дозволяє констатувати невід'ємності присутності віруючих людей для збереження українського морального духу. Як бачимо, живопис українських художників реалістично зображує характер українців та їх минуле, що доводить прихильність авторів до української ідентичності та заперечення тверджень щодо репрезентації ними російської культури. Отже, варто підкреслити, що творчість І. Рєпіна та І. Айвазовського здійснюють і надалі вплив на національну свідомість українців сьогодення.

Ключові слова: Ілля Рєпін, Іван Айвазовський, українські мотиви, степ, чумаки, козацтво, портретний живопис.

Постановка проблеми. У творчості І. Рєпіна та І. Айвазовського як представників українства присутня українська тематика, що свідчило про їх тісні контакти з іншими представниками українського мистецтва та невід'ємність цих мотивів у їх світогляді. Позитивне ставлення цих художників до культурної спадщини українців не було чуже їх життєвим переконанням, тому їх картини стали справжніми витворами мистецтва: деякі з них продавалися за кордоном, де населення могло дізнаватися про українську культуру саме завдяки творам досліджуваних митців. Іншими словами, саме завдяки І. Рєпіну та І. Айвазовському світ міг дізнаватися про українців як окремий народ. Саме тому українська тематика займає важливе місце у творчості досліджуваних художників XIX ст. Оскільки відображення українського побуту, пейзажів, одягу та традицій відбувалися на основі реальних етнографічних джерел, картини І. Рєпіна та І. Айвазовського є цінними з погляду дослідження звичаїв, традицій та ставлення українського народу до власної ідентичності. Як бачимо, творчість українських художників мала далекосяжні наслідки у свідомісному контексті.

Твори І. Айвазовського та І. Рєпіна вважаються значним внеском у світову культуру. Відображення української тематики в них свідчить про належність їх до української мистецької спадщини, незважаючи на те, що Української держави в XIX ст. не існувало. Картини досліджуваних художників є показником того, що у вказаний період існувала українська ідентичність, що необхідно було висвітлити в мистецьких творах. Оскільки І. Айвазовський та І. Рєпін жили в період українського національного відродження, воно не могло не відобразитися в живописі, оскільки спочатку воно охопило культурну сферу життя українців.

Актуальність теми посилюється претензіями представників «руського міра» щодо створення «великої російської культури», в орбіту якої вони втягують представників української культури, пов'язаних із російським середовищем. Оскільки згідно із ідеологією Російської імперії українського державотворення ніколи не існувало, значна частина українських митців, у тому числі І. Рєпін та І. Айвазовський, вважалися росіянами і відповідно невід'ємною складовою російської культури. Як бачимо, відбувається крадіжка і присвоєння української спадщини апологетами «руського міра». Тим не менш, завдяки тематиці творчості художників бачимо, що претензії російських пропагандистів на їх мистецьку спадщину є безпідставними.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Оскільки українські мотиви у творчості І. Айвазовського в порівнянні з мариністичними картинами не займають провідного місця, наразі нема значної кількості досліджень, присвячених значенню образу українців у живописі художника. Більшість досліджень, де аналізується українське питання у картинах живописця, написані в сучасний період. Такі дослідники, як Т. Кормакова (2007), Ф. Курас (2003) та ін. констатували переважання морської тематики у творчості І. Айвазовського. Побіжне відображення пейзажів у контексті українських мотивів живопису художника присутнє в дослідженні Л. Отрошко (2016). Українську сімейну та календарну обрядовість на картинах І. Айвазовського проаналізував О. Левченко (2012). Гармонійність степової тематики та свідомості художника констатована у дослідженні В.М. Філаса (2015).

Українські мотиви у творчості І. Рєпіна є більш дослідженими. Вперше їх використання зафіксовано в радянський період у спогадах К.І. Чуковського (1937), де відображене ставлення І. Рєпіна та митців XIX ст. до творчості художника та процес створення ним картин. На сучасному етапі відбулася поява значної кількості наукових праць на вказану тематику. Зокрема, відомі фундаментальні дослідження О. Вовк (2012) та С.І. Побожія (2009). У праці першої дослідниці відображена релігійна тематика творчості І. Рєпіна та український менталітет у його картинах. У

дослідженнях С.І. Побожія, Є. Биби (2012) та ін. детально проаналізований процес створення картини «Запорожці пишуть листи турецькому султану» та доля твору. Відомі також праці Н. Терес (2014) та Л.І. Турчак (2021), у яких відображені не лише козацькі мотиви творчості І. Рєпіна, а й побутові та пейзажні картини, які стосуються українського питання. Як бачимо, у наукових працях у цілому здійснена спроба всебічного аналізу українських мотивів живопису українських художників.

Мета статті – аналіз української тематики у творчості художників XIX ст. І. Рєпіна та І. Айвазовського.

Виклад основного матеріалу. Видатний художник-мариніст Іван Костянтинович Айвазовський (1817–1900) (Оганес Айвазян), українець вірменського походження, належить до числа найбільш відомих майстрів російського образотворчого мистецтва (Курас Ф., 2003, с. 608). З шістнадцяти років, коли обдарований юнак був прийнятий у Петербурзьку Академію мистецтв (клас професора М.Н. Воробйова), життя його було віддано мистецтву. По закінченні Академії, з 1840 по 1844 рр., Іван Костянтинович жив і працював в Італії, удосконалюючи майстерність. В Росію він повернувся визнаним майстром з європейською славою. Після завершення навчання художника з пошаною зустріли у Петербурзі. В 1844 р. йому надають звання академіка і призначають живописцем Головного морського штабу. З 1847 року Айвазовський професор, а з 1887 року – почесний член Петербурзької Академії мистецтв. Крім того, він був академіком п'яти європейських академій мистецтв (Іван Костянтинович Айвазовський, 2012, с. 4).

Слід зазначити, що до І. Айвазовського південноукраїнський степ ніколи не ставав масштабним сюжетом для творів живопису. Варто констатувати, що відображення степу й моря в картинах митця схожі й легко поєднувалися в його свідомості (Кормакова Т., 2007, с. 61; Мустафіна Г.І., 2010, с. 22). Одним із найпопулярніших елементів степових сюжетів Івана Костянтиновича були зображення чумаків та їх побуту. Ці картини були непритаманні традиційним уявленням про стиль українського художника. Айвазовський неодноразово зустрічав чумаків та їх валки у степу під час своїх подорожей через Нижнє Подніпров'я до рідної Феодосії з Петербурга, або навпаки їхав до столиці. Чумацька тематика тричі потрапляла до орбіти творчості І.К. Айвазовського. Перше звернення датується серединою 50-х – початку 60-х років XIX ст. (картини «Обоз чумаків у степу» (1856), «Чумаки у Малоросії» (літній та зимовий періоди, сер. 50-х років XIX ст.), «Чумаки на відпочинку» (1856), «Воли на перешийку» (1860), «Обоз чумаків» (1862) тощо). Другий раз митець звернувся до чумацької тематики на рубежі 70-х рр. XIX ст. (картини «Український пейзаж з чумаками» (1869), «Ніч на Україні» (1871). У другій половині 70-х – першій половині 80-х років XIX ст. І. Айвазовський востаннє звернувся до теми чумацтва. Це період, коли чумацтво остаточно прийшло до занепаду. Розвиток залізничного сполучення поступово робив чумацький промисел нерентабельним. Серед робіт цього періоду відомо три картини. Одна з них, судячи з назви «Чумацький тракт у Новоросії», має відношення до теми чумацтва, однак відшукати її не вдалося, вона або втрачена, або знаходиться у приватній колекції. Друга картина, яка значиться у каталозі Російського аукціонного будинку під назвою «Вечір на Україні», а також відома, як «Чумаки» у словнику І. Собкова, була створена у 1876 р. У 2013 р. Російський аукціонний будинок намагався продати цю роботу, але учасників торгів вона не зацікавила, у результаті цей лот було знято з торгів. Третьою картиною є «Дніпро біля Олександрівська», яка була написана І. Айвазовським наприкінці 70-х років XIX ст. (Філас В.М., 2015, с. 314–315).

Певне значення у творчості І. Айвазовського у досліджуваному контексті має картина «Дніпро біля Олександрівська». На ближньому плані картини, зміщеному вправо, зображено млин, хату-мазанку та чумацьку валку, що рухалася вздовж дніпровських круч. На середньому плані зображено піщану мілину на Дніпрі, яка зараз затоплена, між берегом та мілиною пливе парусне судно з паровим колесом. На дальньому плані зліва можна побачити острів Хортицю та два миси однієї з її заток та ще один мис на лівому березі Дніпра в районі балки Сагайдачного. Місцевість, на якій написана картина, знаходиться на території колишнього села Вознесенка, яке зараз входить до меж міста Запоріжжя. Валка рухається через село у напрямку міста Олександрівська (сучасне Запоріжжя). Чумацька валка слабо виражена, точка зору на неї знаходиться трохи зверху. Це чи не єдина відома картина, де чумацька валка не сприймається як основний, центральний елемент картини, а є складовою поряд з хатою-мазанкою та вітряком. Ймовірно, картина відображала період, коли чумаки вже не займалися перевезенням солі до Криму, а підвозили хліб до залізничних станцій, в тому числі до Олександрівська (Філас В.М., 2015, с. 315).

Унікальність цього маловідомого пейзажу видатного майстра світового рівня полягає в тому, що це чи не єдине закінчене полотно, сюжет якого розвивається на території сучасного міста Запоріжжя. Місцезнаходження оригіналу картини поки що невідоме. Наразі відома лише фотографія картини з рідкісного видання, яка була здійснена у Санкт-Петербурзі, обмеженим тиражем у 1901 році відомим журналістом, мистецтвознавцем та видавцем Ф.І. Булгаковим, за

.....
авторством біографа І.К. Айвазовського М. Кузьміна, «Айвазовский и его произведения». За інформацією двадцять першого номеру каталогу виставки картин професора Айвазовського та «Словаря русских художников» І. Собкова картина під трохи іншою назвою «Берег Дніпра біля Олександрівська» у 1886 р. експонувалася на виставці у Ризі, але не була там продана та повернулася до Санкт-Петербурга. Відомий дослідник творчості І.К. Айвазовського, багаторічний директор Феодосійської картинної галереї М.С. Барсамов, відмічав картину «Дніпро біля Олександрівська» поряд з іншими картинами середини XIX ст., з так званої «сухопутної» серії, які відтворили у живопису чудові образи безбережного простору південноукраїнських степів та велич Дніпра (Філас В.М., 2015, с. 312–313).

На полотнах художника збереглися численні пейзажі Криму та материкової України, зокрема, його картини дають уявлення про те, як виглядали міста Ялта, Гурзуф, Одеса, Феодосія на початку XIX ст.: «Ялта» (1838), «Місячна ніч у Криму. Гурзуф» (1839), «Одеса» (1840), «Вид в Криму після заходу сонця» (1862), «Феодосія. Захід сонця» (1865), «Вид Судакської бухти» (1879). Особливої уваги заслуговує картина «Очерет на Дніпрі поблизу Олешок» (1858). На цьому шедеврі зображено цінний для науки реалістичний пейзаж частини причорноморського степу, що на початку XIX ст. виглядав так само, як на картині, а у XXI ст. вже поступово перетворюється на напівпустелю - сумнозвісний Олешківський піщаний масив. Твори художника передають не лише природні ландшафти але й широкий спектр людських настроїв, якими він оживляв краєвиди (Отрошко Л., 2016, с. 179).

На картинах митця також відображена сімейна та календарна обрядовість українців, про що свідчать твори «Весілля на Україні» (1891), «Під час жнив на Україні» (1897) та ін. (Левченко О. «Іван Айвазовський», 2012, с. 3). Перша картина свідчить про традиційність та високий рівень урочистості народних забав у контексті сімейних звичаїв. На другій картині зображений відпочинок сім'ї під час жнив і пейзаж пшеничного поля на задньому плані (Левченко О. «Посеред хвиль», 2012, с. 58; Українська культура в іменах, 2017, с. 138).

Важко, напевно, знайти у вітчизняному мистецтві художника, котрий міг би зрівнятися за своєю популярністю з Іллею Юхимовичем Рєпіним (1844–1930). Його творчість настільки широка за своєю тематикою, стилістикою й жанровим діапазоном, така приголомшлива за своєю глибиною та силою, що сучасник Рєпіна, критик В. Стасов, назвав його «Самсоном російського живопису» (Національний музей, 2020, с. 121).

І. Рєпін – уродженець Чугуєва, мав українське походження. У 1867, 1876 та 1878 рр. Ілля Рєпін мешкав у Чугуєві, в 1880-у й 1882-у відвідував Київ, підтримував діяльність рисувальних шкіл М. Мурашка у Києві, М. Раєвської-Іванової у Харкові та Одеської рисувальної школи (Гриськов А., 2020).

Відомі листи відомого українського підприємця другої половини XIX ст. Євгена Чикаленка Іллі Рєпіну, які зберігаються в рукописному фонді Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського в Києві. У них він нарікав художникові про те, що в умовах Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. приділяв замало уваги Україні у своїй творчості. Незважаючи на те, що І. Рєпін схвально відгукнувся на зауваження Є. Чикаленка, відповів, що є росіянином за походженням, однак був прихильним до української культури. Саме тому художник надалі сприяв розвитку українського образотворчого мистецтва, налагодивши зв'язки з українськими живописцями М.І. Мурашком, М.Д. Кузнецовим, М.К. Пимоненком, К.К. Костанді, а також будучи на посадах професора, а в 1898–1899 рр. – ректора Петербурзької академії мистецтв. Важливий вплив на творчість художника відіграли також обізнаність із козацьким минулим завдяки українському історикові Дмитру Яворницькому та зв'язки із діячами української культури, зокрема, представниками театру Марком Кропивницьким та братами Тобілевичами (Гриськов А., 2020).

Одним із головних завдань творчості І. Рєпіна була необхідність передати лицарський дух свободи в нащадків запорізьких козаків. Серед сучасників – хранителів цього духу – він пише портрети історика Д. Яворницького, родовитого поміщика-колекціонера козацької старовини В. Тарновського в образі козацького гетьмана, портрети М. Костомарова, Д. Багалія та інших. Почергово з'являються «Вечорниці» (1881), завершуються шедевральні «Запорожці...» (1891), «Гайдамака» (1902), «Чорноморська вольниця» (1903), «Гопак» (1927) (Шмагало Р., 2017, с. 9–10).

Сюжетом картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану» є написання листа І. Сірком правителю Османської імперії Магомеду IV. У ході написання картини І. Рєпін звертався за консультаціями до відомого українського історика Дмитра Яворницького щодо побуту, озброєння та одягу запорожців (Біба Є., 2012, с. 10). Під час підготовки до написання картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану» було зроблено велику кількість начерків типажів козаків (Терес Н., 2014, с. 104). Як згадував колега І. Рєпіна К.І. Чуковський, «самих тільки етюдів до «Запорожців» було у Рєпіна кілька сот, – квінтесенція українського життя, і мені видавалося, що в них навіть штрих український: м'який, музичний, ліричний. І своєю

майстерністю, своєю пластикою, своєю виразністю вони видалися мені далеко самих «Запорожців...» (Чуковський К.І., 1937, с. 42). У цілому у творі вдало відображено гумор та силу духу козаків. Для образу писаря було змальовано Д. Яворницького, Сірка – генерала М.І. Драгомирова. Після закінчення картини, над якою художник працював 11 років, вона була виставлена у Третьяковській галереї в Москві (Побожій С.І., 2009, с. 20). У 1892 р. картину купив сам російський імператор Олександр III за 35 тис. карбованців. Вона залишилася в імператорських зібраннях до 1917 р., а після революції виявилася в колекції Державного Російського музею. Існує і другий варіант «Запорожців...», який І. Рєпін не завершив, і зберігається у Харківському художньому музеї (Биба Є., 2012, с. 13).

Ще однією із робіт І. Рєпіна, присвячених козацькій тематиці, стала картина «Чорноморська вольниця» (1910 р.), написана на основі української історичної думи XVI ст. про антитурецький похід запорожців. Головною ідеєю твору є збереження життєрадісності, оскільки козакам, зображеним на полотні, притаманна сила духу та впевненість. Автор мав на меті показати рух чайки, незважаючи на перешкоди морських хвиль. І. Рєпін намагався розкрити індивідуальні риси характерів в однаково скрутний для всіх момент. Тут, як і в «Запорожцях», вбачається відчуття сили та життєствердження українського козацтва (Терес Н., 2014, с. 104).

Картина «Гайдамаки» стала останньою роботою, яку художник презентував в Росії. Сюжет подій також був пов'язаний з Україною – повстання під керівництвом М. Залізняка та І. Гонти. Художник свідомо обрав таку тему – Д. Яворницький пропонував написати роботу на історичну тематику, пов'язану з походом шведських військ у Росію, натомість Рєпін відмовився та розпочав роботу над картиною, присвяченою народному руху за національне визволення в Україні. Ми не маємо достатньої інформації про цей твір. Традиційно автор працював над картиною тривалий час, і її, як і «Чорноморську вольницю», було продано за кордон (Турчак Л.І., 2021, с. 209–210).

«Гопак» (1926–1930) став останньою роботою, написаною за життя художника. Деякі мистецтвознавці вважають її слабкою за композицією, занадто яскравою за кольоровою гамою, однак вона цікава за задумом, манерою написання та не схожа на всі попередні роботи. Вона належить до пізнього періоду творчості митця. Художник ґрунтовно готувався до створення твору, достовірність традиційно була важлива, тому він консультувався із Д. Яворницьким (Турчак Л.І., 2021, с. 208). На картині було зображено двох запорожців. Один із них грає на бандурі, другий праворуч був одягнений у гаптований жупан і шапку, мав пістоль за поясом і танцював. На задньому плані можна побачити постать козака, який перестрибує через вогнище, та інші ледь помітні постаті. На жаль, ця робота не була закінчена. Але, попри це, художник зумів передати веселий настрій гуляння українського козацтва (Терес Н., 2014, с. 104).

Варто відзначити, що у творчості митця представлено портретний живопис, серед якого помітне місце займають українці в національному вбранні. Під перебування І. Рєпіна у Франції (1873–1876) були популярні картини італійок в національному вбранні Леона Бонна (1833–1922). Саме під впливом творчості французького митця художник написав серію робіт із зображенням українок. Перша картина «Українка» написана 1875 р., наступного року (1876) митець написав портрет української дівчини – «Українка біля плоту», на якому зобразив красиву українську дівчину в національному вбранні: на її голові різнокольорова яскрава стрічка, шию і груди прикрашає намисто, поверх темно-червоної плахти спускається яскраво-червоний пояс. На цих картинах представлено комплекс жіночого народного костюма: вишита сорочка, пояс, плахта, спідниця, прикраси, головний убір. 1889 р. І. Рєпін написав портрет Софії Драгомирової, дочки київського генерал-губернатора М. Драгомирова. На картині дівчина також одягнена в українське народне вбрання, прикрашена намистами і хрестами. Головний убір – хустка – оздоблена фіалками. Отже, в портретах художника можемо прослідкувати захоплення не лише портретним живописом, а саме портретом на українську тематику, в якому детально зображено елементи національного костюма (Турчак Л.І., 2021, с. 207–208).

Жіночий традиційний одяг українців представлений також у творі І. Рєпіна «Дві українські дівчини та молодий селянин, який сидить і грає на дуді» (1879 р.). Зображено комплекс народного костюма саме Слобожанщини – вишита сорочка, кубова спідниця, керсетка, хустка. Наявність у слобожанських керсетів зубоподібного декору або конструктивної зубчастої застібки (що і представлено на малюнку) вирізняє їх серед керсеток Середнього Подніпров'я та Полтавщини. Щодо чоловічого селянського одягу в роботах І. Рєпіна, то така різноманітність не прослідковується. Виокремити можна малюнок 1871 р., виконаний як ілюстрація до оповідання «Сорочинський ярмарок» М.В. Гоголя, сюжетом для якої Рєпін обрав зустріч Грицька з Параскою на ярмарку. Тут представлений типовий чоловічий костюм – шапка, свита підперезана поясом, шаровари заправлені в чоботи. Проте чорна облямівка свити наближує цей стрій до характерних полтавському краю, про який власне і писав М. В. Гоголь. Дитячий одяг теж представлений в творчості Іллі Рєпіна, зокрема на малюнку «На цвинтарі» 1879 р. На ньому зображено декількох хлопчиків у штанах та сорочках. Дівчинка одягнена в довгу сорочку, з

.....
вінком квітів на голові. Відомо, що в українців не було дитячого одягу як такого. Коли діти були ще зовсім малими, то і хлопчиків, і дівчаток одягали однаково – в довгу сорочку. Коли діти підростали, то їх вбрання вже відрізнялося від дорослого лише розмірами і використанням своєрідних символів дівочтва (вінків, червоних стрічок та ін.) або парубоцтва (поясів, шапок, штанців) (Терес Н., 2014, с. 101–102).

В картинах «Українська хата» 1876 р. та «Українська хата» 1880 р. прослідковується знання українського побуту, сільського життя. Народне дозвілля представлено в роботі «Вечорниці» (1880), що зображає сюжет традиційних гулянь української молоді. Ще одним тематичним блоком творчості І. Рєпіна є українські пейзажі. 1876 р. художник написав пейзажі місцевостей Чугуєва (вулиці міста, будинки, краєвиди природи). 1880 р. І. Рєпін мандрував місцями колишньої Запорозької Січі, завдяки чому з'явилися роботи: «Дніпро біля Кременчука», «Дніпро біля Старого Кайдака», «Плавні напроти Нікополя», «Могила отамана Івана Сірка», «Українська хата» (Турчак Л.І., 2021, с. 208).

Ще одним помітним тематичним блоком творчості Іллі Юхимовича виступають українські краєвиди. У 1876 р. художник пише пейзажі місцевостей Чугуєва (вулиці міста, будинки, краєвиди природи). 1880 р. І. Ю. Рєпін мандрує місцями колишньої Запорізької Січі. З'являються такі роботи, як «Дніпро біля Кременчука», «Дніпро біля Старого Кайдака», «Плавні напроти Нікополя», «Могила отамана Івана Сірка», «Українська хата» (Терес Н., 2014, с. 104).

Мають місце зображення і українських співців – бандуристів. Однією з таких ранніх робіт Рєпіна є акварель 1859 р., на якій зображено старого бандуриста, який сидить на пагорбку біля похилого хреста і грає. Художник неодноразово у своїх спогадах зазначав, що бачив на Україні таких співців, а тому в цій роботі, скоріш за все, відображені враження юного Рєпіна (Терес Н., 2014, с. 104).

Виокремлюється і церковна архітектура в роботах Іллі Рєпіна. Наприклад, у картині «Церква у Старому Кайдаці». Замальовка була виконана під час подорожі 1880 р., біля Дніпровських порогів. В селі Грушівка, що на місці Базавлуцької Січі (Томаківщина), І. Рєпіна зацікавила дерев'яна дзвіниця, а також церква, що знаходилася поруч. Ці сакральні споруди художник теж ретельно заносить у свій альбом. Ще один фрагмент церковної архітектури представлений у творі «На цвинтарі» 1879 р. В ньому знайшов втілення один з багатьох задумів художника під враженням побаченого в його рідному м. Чугуєві, що на Харківщині. Цей малюнок зображує звичайну сцену, типову для селянського життя того часу. Церква, де відбувається служба, повністю заповнена парафіянами, тому багатьом прийшлося розміститись просто неба. Тут же селяни лишили свої палиці і шапки. На цвинтарі майже не чути церковну службу, тому кожен від нудьги робить щось своє. Святково одягнені дівчата, які є центром композиції, прикрашають голови вінками і весело гомонять. Забувши про молитву, на них задивились парубки. Трохи далі гуртом розсіялися молодіці, які теж ведуть свою бесіду. Поруч з ними сидять малі діти. Обравши такий жанровий мотив, І. Рєпін наповнив його життєрадісним змістом, далеким від релігійності. Художник передав щонайменші подробиці гуртового зібрання біля церкви, досить типового проведення вільного часу українців. Ще однією картиною на церковну тематику став твір «Протодиякон» (1877 р.), прототипом головного героя якої був дякон із Чугуєва (Верховецька М., 2022, с. 178).

У картинах І. Рєпіна також відображений менталітет українців. Під час перебування в Чугуєві 1877 р. художник написав три картини: «Мужичок з дурним оком», «Мужичок з полохливих» та «Парубок з Мохначів». На третьому портреті зображений молодий чоловік, який сидить боком, на ньому вільна біла сорочка. Образ картини свідчить про працьовитість, красу, спокійну силу та гідність українського селянина. Під час подорожі 1880 р. І. Рєпін написав ряд етюдів із зображеннями селян (Вовк О.І., 2012, с. 57).

Висновки. Отже, картини І. Рєпіна та І. Айвазовського можна назвати етнографічними джерелами, які відображають повсякденне життя, побут, календарну обрядовість та інші аспекти життя українського народу в ХІХ ст. Художникам повністю вдалося зобразити ставлення українців до життя в цілому, власної ідентичності, звичаїв, традицій, відтворити ментальність спільноти. Як бачимо на прикладі творчості І. Айвазовського, переважання степової тематики в контексті українських мотивів зумовлене свідомістю художника, на основі чого можна зробити висновок про степ як основну складову ментальності українців. Особливості живопису І. Рєпіна дозволяють нам стверджувати про відсутність комплексу меншовартості у традиційному українському менталітеті, оскільки він з'явився через поразки українців у ході державотворення, однак бачимо високорозвинену культуру, яка не була знищена навіть в умовах імперських наступів на культурну спадщину з метою знищення цивілізованого народу. Відображення церковної тематики у творчості українських художників дозволяє констатувати невід'ємності присутності віруючих людей для збереження українського морального духу. Як бачимо, живопис українських художників реалістично зображує характер українців та їх минуле, що доводить прихильність авторів до української ідентичності та заперечення тверджень щодо репрезентації

ними російської культури. Отже, варто підкреслити, що творчість І. Рєпіна та І. Айвазовського здійснюють і надалі вплив на національну свідомість українців сьогодення.

Джерела та література:

- Биба, Є., Коляда І.** (2012). Лист запорожців турецькому султану: Іван Сірко, Ілля Рєпін, Олександр Мурашко, Михайло Старицький. Історичний науково-популярний нарис, *Історія в школі. Науково-методичний журнал*, 4, 10–14.
- Верховецька, М.** (2022). Ілля Рєпін в Одесі та його картини у Художньому музеї. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*, 32, 176–182.
- Вовк, О.І.** (2012). *Духовно-релігійні пошуки І.Ю. Рєпіна у дзеркалі сучасної біографістики* / Ред. С.М. Куделко. Харків: «Видавництво САГА», 144 с.
- Гриськов, А.** (2020). Рєпін і Україна. Одеські штрихи до портрета видатного митця. *Чорноморські новини. Одеська обласна громадсько-політична газета*, 9. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://chornomorka.com/archive/22127/a-13553.html>. 02.07.2024.
- Іван Костянтинович Айвазовський.** (2012). *Іван Костянтинович Айвазовський в колекції Одеського художнього музею. До 195-річчя з дня народження*. Одеса: Астропринт, 25 с.
- Кормакова, Т.** (2007). Серед хвиль Айвазовського. *Мистецтво та освіта*, 3, 61–62.
- Курас, Ф.** (2003). Айвазовський (Гайвазовський) Іван Костянтинович (1817–1900): російський художник-мариніст. *Провідники духовності в Україні*, 608–609.
- Левченко, О.** (2012а). Іван Айвазовський – видатний співець моря. *Шкільний світ*, 44, 1–6.
- Левченко, О.** (2012b). Посеред хвиль творчості Івана Айвазовського (до 195-річчя від дня народження художника). *Мистецтво та освіта*, 4, 56–59.
- Мустафіна, Г.І.** (2010). Художник-мариніст: урок з предмету художня культура світу *Все для вчителя*, 25, 21–22.
- Національний музей.** (2020). *Національний музей «Київська картинна галерея»: путівник* / Упоряд. Ю. Вакуленко, авт. ст.: Н. Агєєва, Г. Алавердова та ін. К.: ВД «Антиквар», 272 с.
- Отрошко, Л.** (2016). Український контекст у творчості художників-пейзажистів ХІХ століття *Українознавство*, 3 (60), 171–185.
- Побожій, С.І.** (2009). *Ілля Рєпін і Сумщина: монографія*. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 107 с.
- Терес, Н., Кравчук М.** (2014). Українські мотиви у творчості Іллі Рєпіна. *Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць*, 42, 100–105.
- Турчак, Л.І.** (2021). Творчість Іллі Рєпіна у контексті української та світової художньої культури. *Теорія та історія культури. Питання культурології*, 38, 204–215.
- Петутіна О.О.** (ред.) (2017). *Українська культура в іменах. Довідник для студентів усіх спеціальностей*. Харків: НТУ «ХПІ», 305 с.
- Філас, В.М.** (2015). Візуальна репрезентація Олександрівська у творчій спадщині І.К. Айвазовського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 43, 313–317.
- Чуковський, К.І.** (1937). *Ілля Рєпін*. Харків: Мистецтво, 166 с.
- Шмагало, Р.** (2017). Ілля Рєпін і українська мистецька освіта. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 34, 5–18.

References:

- Byba, Je. Koliada I.** (2012). Lyst zapozhtsiv turetskomu sultanu: Ivan Sirko, Illia Riepin, Oleksandr Murashko, Mykhajlo Starytskyj. Istorychnyj naukovo-populiarnyj narys [The Zaporizhzhians' letter to Turkish sultan: Ivan Sirko, Illia Riepin, Oleksandr Murashko, Mykhajlo Starytsky. Historic scientific-popular sketch] / Je. Byba,. *Istoriya w shkoli. Naukovo-metodychnyj zhurnal*, 4, 10–14. [in Ukrainian].
- Chukovskyj, K.I.** (1937). *Illia Riepin [Illia Riepin]*. Kharkiv: Mystetstvo, 166 s. [in Ukrainian].
- Filas, V.M.** (2015). Vizualna reprezentatsija Oleksandrivska u tvorchij spadshchyni I.K. Ajvazovskoho [Visual representation of Oleksandrivsk in I.K. Ajvazovsky's artistic heritage]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 43, 313–317. [in Ukrainian].
- Hryskov, A.** (2020). Riepin i Ukrajina. Odeski shtrykhy do portreta vydatnoho myttsia [Riepin and Ukraine. Odesa details to portrait of outstanding artist]. *Chormomorski novyny. Odeska oblasna hromadsko-politychna hazeta*, 9. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu: <https://chornomorka.com/archive/22127/a-13553.html>. 02.07.2024. [in Ukrainian].
- Ivan Kostiantynovych Ajvazovskyj.** (2012). *Ivan Kostiantynovych Ajvazovskyj v kolekciji Odeskoho khudozhnioho muzeju. Do 195-richchia z dnia narodzhennia [Ivan Kostiantynovych Ajvazovskyj in collection of Odesa artistic museum]*. Odesa: Astroprynt, 25 s. [in Ukrainian].
- Kormakova, T.** (2007). Sered khvyi Ajvazovskoho [Among Ajvazovsky's waves]. *Mystetstvo ta osvita*, 3, 61–62. [in Ukrainian].

-
- Kuras, F.** (2003). Ajvazovskij (Hajvazovskij) Ivan Kostiantynovych (1817–1900): rosijskij khudozhnyk-marynist [Ajvazovskij (Hajvazovskij) Ivan Kostiantynovych (1817–1900): Russian artist-marinist]. *Providnyky dukhovnosti v Ukraini*, 608–609. [in Ukrainian].
- Levchenko, O.** (2012a). Ivan Ajvazovskij – vydatnyj spivets moria [Ivan Ajvazovskij – outstanding singer of sea]. *Shkilnyj svit*, 44, 1–6. [in Ukrainian].
- Levchenko, O.** (2012b). Posered hvyl tvorchoosti Ivana Ajvazovskogo (do 195-richchia vid dnia narodzhennia khudozhnyka) [Among waves of Ivan Ajvazovsky's art (to 195-th anniversary from painter's birthday)]. *Mystetstvo ta osvita*, 4, 56–59. [in Ukrainian].
- Mustafina, H.I.** (2010). Khudozhnyk-marynist: urok z predmetu khudozhnia kultura svitu [Painter-marinist: lesson from subject artistic culture of world]. *Vse dlia vchytelia*, 25, 21–22. [in Ukrainian].
- Natsionalnyj muzej** (2020). *Natsionalnyj muzej «Kyjivska kartynna halereja»: putivnyk [National museum «Kyiv paint gallery»: guidebook]* / Uporyad. Ji. Vakulenko, avt. st.: N. Agejeva, H. Alaverdova ta in. K.: VD «Anty kvar», 272 s. [in Ukrainian].
- Otroshko, L.** (2016). Ukrainyskij kontekst u tvorchoosti khudozhnykiv-pejzazhystiv XIX stolittia [Ukrainian context in art of landscape painters of nineteenth century]. *Ukrainoznavstvo*, 3 (60), 171–185. [in Ukrainian].
- Petutina, O.O.** (2017). *Ukrainska kultura v imenakh. Dovidnyk dlia studentiv usikh spetsialnostej [Ukrainian culture in names. Directory for students of all specialties]* Kharkiv: NTU «KhPI», 305 s. [in Ukrainian].
- Pobozhij, S.I.** (2009). *Illia Riepin i Sumshchyna: monohrafiia [Illia Riepin and Sumyshchyna: monography]*. Sumy: DVNZ «UABS NBU», 107 s. [in Ukrainian].
- Shmahalo, R.** (2017). Illia Riepin i ukrainska mystetska osvita [Illia Riepin and Ukrainian artistic education]. *Visnyk Lvivskoji natsionalnoji akademiji mystetstv*, 34, 5–18. [in Ukrainian].
- Teres, N., Kravchuk, M.** (2014). Ukrainyski motyvy u tvorchoosti Illi Riepina [Ukrainian motives in Illia Riepin's art]. *Etnichna istorija narodiv Jevropy. Zbirnyk naukovykh prats*, 42, 100–105. [in Ukrainian].
- Turchak, L.I.** (2021). Tvorchist Illi Riepina u konteksti ukrainskoji ta svitovoji khudozhnioji kultury [Illia Riepin's art in context of Ukrainian and world artistic culture]. *Teorija ta istorija kultury. Pytannia kulturolohii*, 38, 204–215. [in Ukrainian].
- Verkhovetska, M.** (2022). Illia Riepin v Odesi ta joho kartyny u Khudozhniomu muzeji [Illia Riepin in Odessa and his pictures in Artistic museum]. *Pivdennyj zakhid. Odesyka. Istoryko-krajeznachyj naukovyj almanakh*, 32, 176–182. [in Ukrainian].
- Vovk, O.I.** (2012). *Dukhovno-relihijni poshuky I.Ju. Riepina u dzerkali suchasnoji biohrafistyky [Illia Riepin's spiritual-religious search in speculum of contemporary biography]* / Red. S.M. Kudelko. Kh.: «Vydavnytstvo SAHA», 144 s. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 22.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 31.08.2024